

DERTLİ VE "KARA BAHT" MOTİFİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet MERMER

Klâsik edebiyatta «Manzum, isti-âre, remiz, teşbih unsurları» prob'emli kavramlar ve terimlerdir. Bunlara ilâve olarak, daha çok Halk Edebiyatında kullanılan, Yeni Türk Edebiyat araştırmalarında ve son zamanlarda Klâsik Edebiyatta da görülmeye başlayan bir kavram ve terim de motif'tir.

Motif kelimesinin bugüne kadar çeşitli tarifleri yapılmıştır. Yapılan geniş tariflerden biri şudur : «Sanat eserlerinde belli aralıklarla tekrarlanan, bazen ufak -tefek farklılıklar göstermekle beraber, anahatlarıyla sâbit özelliklere sâhip küçük unsurlara «motif» adı verilir. Motifler, kompozisyonu meydana getiren küçük ve önemli bir unsur da¹... Bu kelemenin yerine Rus âlimi V. Proop «Kompozisyon», Vese-lovzkijz «Tem» tâbirini kullanmış ise de, pek çok araştırmacı «motif»i tercih etmektedir².

Motif kelimesinin asıl esprisi ve ilk ortaya çıkışı anlatmaya dayanan türler dediğimiz «Destan, masal, efsâne, fıkra ve halk hikâyelerinde» geçen motiflerdir. Bu mesele söz konusu edildiğinde kaynaklarda ilk belirtilen eser, S. Thompson'un Motif Index of Folk - Literature'dir Anlatmaya dayalı türler üzerindeki motif çalışmaları yeni olmasına rağmen, bu konuda Halk edebiyatında çok önemli çalışmalar³ yapılmıştır. Bu çalışmalar dışında gerek Halk edebiyatında, gerekse Yeni edebiyatta «Turna» motifi⁴, «Su» motifi⁵, «Geyik» motifi⁶, «Kuş» motifi⁷ gibi araştırmalar da vardır.

Halk edebiyatında sıkça sözü edilen, hem âşığın hem de o devir Anadolu insanının iç dünyasını dile getiren bir deyim vardır : Kara baht.

Baht uğur, talih, yazı ve kader mânâlarına gelir. Kara kelimesinin ise Türk lugatında çok çeşitli anlamları vardır⁸ : Büyük, yüce, cesur, yaş... Bu iki kelimenin tek kelime grubu şeklinde getirilen, yani »Kara baht« ise tâlihsizlik, kötü şanslılık, kadersizlik... anlamlarını taşır.

Bu kavrama örnek olarak Dertli'nin aşağıdaki meşhur koşmasını seçtik. Bolulu Dertli, hem Klâsik edebiyat geleneğini Halk edebiyatına taşıyan hem de âşıklık geleneğini devam ettiren, Erzurumlu Emrah, Bayburtlu Zihni, Develili Seyrâni ile birlikte XIX. yy. m dört büyük âşığından biridir. Aşağıdaki koşma çok tanınmış, sevilmiş ve belâgat gücü bakımından akıcı bulunmuştur. Başta Rıza Tevfik olmak üzere, Cumhuriyet devri şairlerinden Kemâlettin Kâmi, Ömer Bedreddin, Halil... Dertlinin bu koşmasına naziler yazmışlardır⁹.

KOŞMA

Girdâb-ı mihnette kapandın kaldın
Vermedin bir yandan ses kara bahtım
Anladım gâfilsin, uykuya daldın
Deli poyraz gibi es kara bahtım
Âlemde bir candan korkulmaz iken
Pençenden kimseler kurtulmaz iken
Arslana kaplana yırtılmaz iken
Dedirttin tilkiye «pes!» kara bahtım
Dertliyâ çıkar mı bu işin ucu
Şimdi farkedem yok altunu tuncu

Evvel beğenmezdim mesti pabucu
Verdindin çarığa mes kara bahtım'

Koşmanın odak noktası, sık sık tekrarlanan ve önemli unsuru olan «Kara bahtım»dır. Divan şâirleri ve bir kısım Halk şâiri hep feleğe çata rak talihsizliklerini ona yüklemeye veya onunla isyanlarını dile getirmeye çalışırlar. Halbuki Dertli, bu şiirde «Kara bahtı»yla kendi «ben»ini ortaya koymaya çalışmış. Burada bir kabullenme vardır. Bunu şiirin daha ilk kelimesi olan girdâbtan da anlayabiliriz. Girdâp, suları aşağı çeker. Dertli de mihneti girdâba benzetmiştir. Bu kabullenmeye bir başka örnek de «Yalnızlık duygusunun şâirini»¹¹, yani Fuzûli'yi gösterebiliriz :

Şeb-i hicrân yanar cânım töker kan
çeşm-i giryânım
Uyarır halkı efgânım kara bahtım
uyanmaz mı
Nâle-i zârım ile halka haram oldu
uyhu

Kara bahtım uyhudan olmadı bidâr
henüz!¹²

Burada şunu da belirtelim : Yahya Kemâl, «Türk lirizminin iki büyük şâiri Fuzûli ve Nedim'dir, Fuzûli suları kalbine doğru çeken kuvvetli bir girdâba benzer, derin ve içlidir»¹³ der. Yukarıdaki koşmayı yüzyılın belki en mükemmel şiirlerinden biri sayan A. Hadi Tanpınar da, Dertli'nin bu koşmasını gözönüne alarak «Dertli'de bir nevi tâli' şuuru vardır. Ancak o zaman sanatının sırrı olan lirik neşeye erişir»¹⁴ der.

Klasik şiirde Fuzûli'den başka, Ahmed Paşa'nın divanında da «Kara bahtı» bulduk. Ama, bu deyim ne Dertli'ye ne de Fuzûli'ninkine benziyor. Ahmet Paşa'da «Kara baht» benzetilen (müteşebbehünbih) olarak geçmektedir :

Sınuk ahdün midür bu zülf-i pür-ham
Kara bahtum midur ol çeşm-i pür-hâb¹⁵

Eskilerce baht devamlı uyku hâli, gâfil olarak telâkki edilmiştir. Dikkat

edilecek olursa, gerek Dertli'nin koşmasında, gerekse Fuzûli ve Ahmed Paşa'nın beyitlerinde «Kara baht», «uyku ve göz» unsurlarıyla birlikte kullanılmaktadır. Ahmed Paşa'nın yukarıdaki beytinde «Kara baht» ile «göz» arasında ilgi kurulurken «kara» kelimesi rol oynamaktadır. Bu özellik pek çok divan şâirinde görülür. Halbuki Dertli ve Fuzûli'de ise, doğrudan kendi «ben»idir. Her iki şâir de dertlidir. İztrabı kabullenenlerdir. Dertli'nin hayat çizgisindeki «babadan kalma mallarını nüfuzlu bir kişinin zorla alması, bazı kimselerce devlet hizmetinden kovdurulması gibi noktalar san'atına etki etmiştir. Bunlarla mücadele etmiş ise de, başarılı olamamıştır. İşte bu veya buna benzer yönleriyle söz konusu şiirde «Deli poyraz gibi es, Dedirttin tilkiye pes, verdirdin çarığa mes» gibi ifadelerle gizliden gizliye ince bir alay da vardır.

«Kara bahtı» kabullenme, sadece yukarıdaki koşmaya ait değildir. Dertli'nin başka şiirlerinde de aynı özelliği bulmak mümkündür. Meselâ,

Bana olan cefâ senden değildir
Benim kendi bahtım kara sevdiğim
Sana meyil vermek benden değildir
Gönül düştü nedir çâre sevdiğim¹⁶

Yine bir başka koşmasında;

Himmeti bu işi bize pîrlerin
Hizmetin eyledim nice mirlerin
Hayli müsellim, çok vezirlerin
Sâyesinde bir Dertli'lik kazandım¹⁷

Kısacası bu makalemizde «Kara baht»a tek yönden bakmaya çalıştık. Bu yazımızda bir diğer gayemiz de, «Kara baht» konusunda A. Hamdi Tanpınar'ın «Âşık edebiyatı geleneği içinde eski bir motif gibi görünmektedir»¹⁸ görüşünü tartışmaya sunmaktır. Bunun yanında «Yas» kavramının da Anadolu insanının dünyasında önemli bir yeri vardır. Acaba bu da bir motif sayılabilir mi?

1 Zeynep Kerman, «Sami Paşazâde Sezâi'nin roman ve hikâyelerinde

- Kuş motifi» Mehmet Kaplan'a Armağan, İst., 1984, s. 202.
- 2 Türk Dili ve Edebiyatı Ansk., Derghay Yay., İst., 1986, c. V, s. 402.
- 3 Umay Günay, Âşık Tarzı Şiir Gele-neği ve Rüya Motifi, Ank., 1986, Doç. Dr. Fikret Türkmen, Tahir ile Zühre, Ankara 1983, Doç. Dr. Saim Sakaoğlu, Anadolu Türk Efsânele-rinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsâ-nelerin Tıp Kataloğu, Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkutun Kitabı, İstanbul 1938.
- 4 Şükrü Elçin, «Türk Halk Edebiyatın-da Turna Motifi «Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş'ın Hâtrasına Armağan), Ank., 1983, s. 79 - 94.
- 5 Doç. Dr. Abdurrahman Güzel, «Kaygusuz Abdal'ın Eserlerinde Su Motifi, II. Milletlerarası Türk Folk-lör Kongresi Bildirileri, Ank., 1982, c. II, s. 221 - 240.
- 6 Dr. Müjgan Cunbur, «Folklorumuz-da Geyik Motifi Üzerine» II. Millet-lerarası Türk Folklor Kongresi Bil-dirileri, Ank., 1982, c. II, s. 71 - 94.
- 7 Zeynep Korkmaz, a.g.m., s. 202-210.
- 8 Yr. Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu, «Dili-mizdeki Kara Kelimesi Hakkında» Milli Folklor, c. II., Sy. 12, s. 22 - 26.
- 9 Şemseddin Kutlu, Dertli, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ank., 1988, s. 179.
- 10 Şemseddin Kutlu, a.g.e., s. 173
- 11 Prof. Dr. Sadık K. Tural, Zamannın Elinden Tutmak, 2. bs., Ank., 1991, s. 118.
- 12 Prof. Dr. Ali N. Tarlan, Fuzüli Di-vânı Şerhi, Ank., 1985, c. III, s. 158, c. II, s. 45.
- 13 Yahya Kemal, Edebiyata Dair, İst., 1971, s. 37.
- 14 Prof. A. Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 4. bs., İst., 1976, s. 604.
- 15 Ahmed Paşa Divanı, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, İst., 1966, s. 132.
- 16 Şemseddin Kutlu, a.g.e., s. 180.
- 17 Şemseddin Kutlu, a.g.e., s. 176.
- 18 Prof. A.H. Tanpınar, a.g.e., s. 104.